

Philip Sandblom hävdade sjukdomens skapande styrka:

Galenskap kan hjälpa när fantasins krafter frigörs

|| 97-årige Philip Sandblom, professor emeritus och f.d. universitetsrektor i Lund, avled hastigt dagen innan han skulle bryta upp från hemmet i Lausanne för att tillsammans med sin 93-åriga hustru Grace hålla en föreläsning om »Sjukdom och skapande« på en studentafton i Lund.

Vi hade pratats vid i telefon några veckor tidigare – han lät pigg som en 60-åring – och skulle träffas framåt våren för att samtala om detta fascinerande

ämne. Nu måste jag lägga blocket med frågorna åt sidan och konstaterar lite sorgset att de förblir obesvarade. Samma dag Philip Sandblom avled hade han just avslutat arbetet med en fjärde reviderad upplaga av sin internationellt kända bok som heter just »Skapande och sjukdom«.

Philip Sandblom var professor i allmän kirurgi vid Lunds universitet under tjugo år. Han fortsatte sin forskning och sin läkarbana i Schweiz där han fick en

gästprofessur och var aktiv kirurg fram till sin 80-årsdag. Vid Karolinska institutet, där han utbildades, blev han medicine doktor 1944. Han var internationellt känd för sin forskning om diagnostik och behandling av blödningar i gallväggarna, hemobili.

Med sin medicinska bakgrund och sitt livslånga umgänge med konsten i dess olika former var det för honom naturligt att uppmärksamma konstnärernas sjuk-

Philip Sandblom var en dignitär i svensk medicin. Han var en internationellt erkänd kirurg (aktiv vid operationsbordet fram till sin 80-årsdag! 1983). Han var rektor vid Lunds universitet, tillika chef för kirurkliniken vid Lasarettet i Lund. Han var konstsamlare och konstanalytiker, tillsammans med sin hustru Grace donerade han en del av sin konstsamling till Nationalmuseum i Stockholm (verk av bl a Picasso, Delacroix, Braque. Här med Delacroix Lejonjakten). För en månad sedan avled Philip Sandblom, samma dag hade han just avslutat arbetet med en fjärde reviderad upplaga av sin bok »Skapande och sjukdom: hur lidande påverkar litteratur, konst och musik«, där han samlat exempel på sambandet mellan just sjukdom och skapande. (Bilden är tagen i samband med en intervju för Läkartidningen 1994.)

Philip Sandbloms bok »Skapande och sjukdom« (Fingraf) har kommit ut i tre reviderade upplagor, en fjärde omarbetad, utökad upplaga ges ut i början av maj i år. Den engelska originalutgåvan »Creativity and disease: how illness affects literature, art and music« har sedan 1982 givits ut i 12 upplagor.

diagnosen i de fall han tog upp. Redan sjukhistorien gav goda hållpunkter. Många författare och konstnärer anser i likhet med G B Shaw att sjukdomar bör förbigås med tystnad, en uppfattning som den psoriasisdrabbade John Updike delar. Men renässansgeniet Blaise Pascal hade en ödmjuk inställning till lidandet. Han tog oförbehållsamt emot både sjukdom och hälsa, både ont och gott, som gåvor av Gud.

Från 18-årsåldern hade han dagligen buksmärtor och huvudvärk, sannolikt orsakade av såväl tarmtuberkulos som migrän. Philip Sandblom ser hans kamp som en andens seger över kroppens plågor. Den store vetenskapsmannen gav ändå uttryck åt en stillsam pessimism: »Man bör snarare lära sig dra fördel av det onda som är så vanligt än av det goda som är så sällsynt.«

Philip Sandblom ger många exempel på konstnärliga utövare, där sjukdom kan ha gynnat deras skapande därför att den förhindrat annan verksamhet. Michel de Montaigne var tvungen att avstå från resandet som han älskade, på grund av smärtsamma njurstensanfall. I stället drog han sig undan och ägnade sig med liv och lust åt sina essäer.

Renässanspoeten Pierre de Ronsard stoppades i sin diplomatiska karriär på grund av dövhet. I stället blev han så småningom en framstående poet. Henri Matisse hade inlett en juridisk bana, när han drabbades av blindtarmsinflammation. På den tiden gjordes inget kirurgiskt ingrepp. Blindtarmen brast och de komplikationer med varbildning som tillstötte hindrade honom att utöva sitt arbete under ett helt år. I stället började han måla, först som en ren fritidssyssla och snart med en besatthet för färgerna som bidrog till att han blev en nydanare inom bildkonsten.

Vid 70 års ålder fick Matisse kräfta i

grovtarmen. Han gick motvilligt med på en operation, som utfördes av de tre främsta kirurgerna i Frankrike. Patienten räddades till livet, men det uppstod en infektion i operationssåret. Det förvärrades eftersom Matisse inte gick med på förbandsbyte. Sedan fick han ett stort bråck i äret och blev sängbunden större delen av sin återstående levnad fram till 85 års ålder.

Det märkliga med Matisse var att den här nya sjukdomsperioden bidrog till ytterligare förnyelse av hans konstnärskap. Han lekte sig fram och ville fylla livet med så mycket glädje som möjligt.

Philip Sandblom kommer in på det känsliga området sinnessjukdom. Fördomsfritt konstaterar han att »det finns ingen bot för genialitet« men att antalet individer med en mental konstitution som gränsar till det abnorma är mycket stort hos nydanarna. Det brukar ju heta att »man äger ej snille för det man är galen«. Men Sandblom understryker att det kan vara till god hjälp när fantasins krafter frigörs och eggas. Däremot avtar förstås den skapande förmågan vid fullt utbildad sinnessjukdom. Kreativiteten kan i bästa fall lösa inre konflikter och spänningar, eller med Heinrich Heine som citeras i boken:

Sjukdom kan ha varit skälet för min drift att skapa skapandet blev kroppens bot och av skapande blev själen frisk.

Graham Greene såg författarskapet som en form av terapi (det gjorde även hans främste belackare i Svenska Akademien, Artur Lundkvist, som hävdade att han genom böckerna kunde styra sina neuroser) och ett sätt att uthärda den melankoli och paniska skräck som hela tiden hotar oss.

Virginia Woolf var överkänslig för

domar. Han gjorde iakttagelsen att dessa ofta påverkade det konstnärliga skapandet. En läkare försökte bagatellisera sjukdomars betydelse för konstnärskapet. Denne menade att vardagliga händelser och småsaker spelade en minst lika stor roll. Men Philip Sandblom ansåg att det finns goda skäl att anta att det föreligger ett nära samband mellan sjukdom och konst.

Som läkare och konstkännare kunde han omöjligt dela uppfattningen att endast det färdiga verket är av intresse. Han betonade att den personliga bakgrunden hos upphovsmannen inte kunde ignoreras. Under många år samlade han exempel på författare, konstnärer och kompositörer där man i deras verk kan se ett tydligt samband mellan sjukdom och skapande.

Philip Sandblom slog fast att det för en erfaren kliniker underlättade att ställa

kritik, precis som Harry Martinson. Bägge drabbades av depressioner, kanske rent av psykos, som ledde till självmord. De depressiva har ju behov av att bli omtyckta och bekräftade, medan den schizoida människan ofta visar en ovilja till mänskliga kontakter.

Två av våra största bildkonstnärer, Ernst Josephson och Carl Fredrik Hill, drabbades bägge av sinnessjukdom. Hill hade en oförstående far och spärrades in på sitt rum på grund av själslig ohälsa. I ren desperation kastade han teckningar till förbipasserande på gatan utanför hemmet i Lund.

Philip Sandblom är medveten om att sambandet mellan sinnessjukdom och kreativitet är så omfattande att det finns en hel självständig vetenskap med mängder av litteratur. En av 1800-talets främsta grafiker, Charles Méryon, blev schizofren och genomgick sjukdomens samtliga stadier fram till det slutliga sammanbrottet. Här får vi ta del av hans berömda etsningsserie »Eaux-fortes sur Paris« som inifrån skildrar sinnessjukdomens hela utveckling. Men det förtar inte den konstnärliga kvaliteten, eller med Victor Hugos ord: »I Méryons verk finns en fläkt av det översinnliga; hans etsningar är mer än bilder – de är visioner, hans blad strålar och lever sitt eget liv.«

I Ernst Josephsons fall menar Philip Sandblom att hans schizofrena sinnessjukdom utlöstes av konflikten med kamraterna i Konstnärslöfvet. Bilderna genomgick en förvandling. Här vill jag gärna ge Philip Sandblom ordet: »De djupa spår den satte i Josephsons personlighet kan vi avläsa både i hans konst och i hans brev. De normala, psykiska hämningarna släppte, han tappade kontrollen över sina uttrycksmedel så att den konstnärliga balansen gick förlorad.

Men i detsamma släppte också förämdningarna, som bröt fram med våldsam kraft, okontrollerad, ohämmad av formella krav på exakt teckning, och anatomiska sammanhang; den måttfulle impressionisten förvandlades av sjukdomen till en otvivelaktig expressionist som i bilden av farbrodern, teaterregissören.«

– Det var först när Joseph blev galen som han fann sitt rätta jag, påpekade en av konstnärsvännerna.

Vincent van Goghs sista år blev också ett av de mest fruktbara. Vi vet att han drabbades av epilepsi. Han fick en ohygglig ångest men blev också förvirrad och aggressiv. Under ett av de epileptiska anfällen hotade han att döda sin vän Gauguin. Sedan skar han av sig sitt ena öra och skänkte det till en prostituerad. Han drabbades också av något som kallas hypergrafi. Den hade det goda

med sig att han arbetade explosionsartat. Under en enda dag kunde han göra ett stort antal fina målningar.

Själv konstaterade han: »Jag arbetar som en besatt i stumt raseri – hårdare än någonsin. Jag kämpar av all min kraft för att fullända min konst och intalar mig själv att om jag lyckas, så skulle det vara den bästa åskledaren för min sjukdom. Mina penslar löper så raskt mellan mina fingrar som stråken över en violin.«

Sandblom finner i Van Goghs kända målning »Vetefältet« inslag av »såväl maniska manifestationer med häftiga penseldrag som depressiva drag med en hotfull himmel och olycksbådande svarta fåglar«. Hans sinne dystrades och det ledde fram till självmord.

Friedrich Nietzsches själsrubbing orsakades av tertiär syfilis och ledde fram till mentalt sammanbrott och paralysis générale. Sandblom har svårt att avgöra var det friska upphör och det sjuka tar vid i hans senare verk.

Han kommer också in på medfödda missbildningar. Här finns bl a Daniel Defoe, som saknade öron. Nikolaj Gogol hade däremot en ofantlig, lättrollig näsa som gjorde honom till ett åtlöje. I en av sina noveller låter han näsan på en inbilsk ämbetsman försvinna och sedan dyka upp promenerande på gatan.

Lord Byron hade en missbildad fot och blev rasande om någon gjorde en anspelning på den. I likhet med andra som har kroppsliga lyten försökte Byron hela tiden kompensera sig. I en av sina dikter skriver han:

Missbildningar utmanar.

Det är deras mål att överträffa det mänskliga i själ och hjärta och göra sig jämbördig med – nej, överlägsen andra. Där finns en sporre i dess halt rörelser att bli allt det som andra ej kan bli, i sådant som än står fritt för båda, att uppväga det som styvmor Naturen snålt undanhållit.

Toulouse-Lautrec försäkrade att han aldrig skulle ha blivit konstnär om han haft längre ben. Han hävdade sig genom mottot »Måla, dricka och älska« och levde självförbrännande: en alkoholist med attacker av delirium tremens och en sy-

Philip Sandblom med ett av de konstverk paret Sandblom donerade till Nationalmuseum: Ernst Josephsons porträtt av farbrodern, teaterregissören Ludvig Josephson. Philip Sandblom menade att Josephsons schizofrena sinnessjukdom utlöstes av konflikten med kamraterna i Konstnärslöfvet.

filitiker. I slutet av sitt liv plågades han av hallucinationer och var ett mänskligt vrak.

Här nämns ett mycket märkligt fall av kroppslig åkomma, som fick en avgörande betydelse i den konstnärliga verksamheten. Det gäller Paganini, en av de främsta violinisterna någonsin. Han led av tuberkulos, syfilis, benröta i käken, diarré, hemorrojder, urinstämning och infektioner. Men det var hans medfödda missbildning som främjade hans musikaliska virtuositet: Ehlers-Danlos syndrom, en extrem böjlighet av lederna.

Handleden var så slak att han kunde vrida handen åt alla håll, och med tummen kunde han genom att böja den bakåt nå underarmen. Hans hand hade dubbel räckvidd. Med vänster tumme placerad över mitten av gripbrädet kunde han spela i de tre första lägena utan att skifta greppet.

Sandblom tar också upp kända fall med rubbningar av syn och hörsel. Det mest bekanta är kanske Claude Monet, en av världens främsta kolorister. Hans syn försämrades av grå starr. Så här skriver Sandblom: »Dess inverkan på hans måleri är tragiskt uppenbar. Formen blev upplöst och obestämd, penseldragen grova, ibland häftiga som i desperation. Hans färgsinne sviktade, skalan försköts åt det röda hållet i spektrum, när hans grumlade ögonlinser dämpade alla andra färger – även det blå fick en ton av purpur.«

Efter starroperationen förbättrades hans syn. Han försökte då korrigera fär-

gen i sina sena målningar, andra förstörde han och sparkade sönder några i ilska.

Beethoven drabbades ju av dövhet och kunde de sista åren bara lyssna på sina kompositioner med sitt inre öra. Sandblom misstänker att Beethovens dövhet var Pagets disease. Men innan han gick in i den totala dövheten komponerade han Pastoralsymfonin. Här ger oss Sandblom en annan upplysning: »En öronläkare har gjort det intressanta experimentet att manipulera ljudband med Beethovens musik från denna period så att vi kan höra hur Beethoven själv uppfattade den med sin begränsade hörsel. Det är mycket upplysande, men det förklarar ingenting och det förblir en öppen, men intrikat fråga i vilken mån Beethovens komposition påverkades av hans hörselnedsättning. Hjälpte den honom att frigöra sig från tradition och konvention och underlättade den därigenom tillkomsten av radikalt nya skapelser?»

Philip Sandblom nämner också att buksmärter ofta är tecken på allvarliga åkommor. De samtida skalderna Walter Scott i Skottland och vår egen Esaias Tegnér hade gallsten, men den tog sig olika uttryck hos dem. Scott bölade som en tjur under sina anfall och skrämde förbipasserande på gatan, men när smärtan släppte glömde han sitt lidande. Tegnér var djupt skakad och beredd på en för tidig död.

Walter Scott var modig och orädd. Han ansåg att han trots allt haft ett så pass lyckosamt liv att han kunde stå ut med koliksmärtorna. Tegnér var mer patetisk, så präst han var! Scott skrev sig igenom sina sjukdomstillstånd, hos Tegnér hämmades den poetiska ingivelsen.

Matisse uttryckte sitt missnöje över läkarna med ironi, Ben Jonson sarkastiskt. Voltaire ansåg att krig, teologer och läkare är mänsklighetens värsta gissel. Montaigne och Molière var också kritiska. Vi vet ju att Molière drabbades av våldsam blodhosta, när han spelade Argans roll i sin egen pjäs »Den inbillade sjuke«. Ridån gick inte bara ner för pjäsen utan också för ett liv.

Många skapande människor fick en för tidig död i tuberkulos, innan det ännu fanns verkliga mediciner. Både John Keats' poesi och Chopins »Nocturnes« präglades av melankoliska feberdrömmar. Keats var dessutom utbildad läkare, och därför medveten om sitt öde eftersom han tidigare vårdat sin bror som dog ung i samma sjukdom.

Både Edith Södergran och Harriet Löwenhjelm drabbades av tuberkulos. Södergran skrev i en av sina dikter:

Vi bör älska livets långa timmar av sjukdom

*och trånga år av längtan
såsom de korta ögonblick då öknen
blommar*

Hon försonades med sitt öde och återkom till döden som väntade henne:

*Jag längtar till landet som icke är
ty allting som är, är jag trött att begära*

Tjechov var i likhet med Keats både tuberkulös och läkare. Han konstaterade: »Medicinen är min lagviga maka och litteraturen min älskarinna.« I slutsidorna av »Svarte munken« använder han sig av sina sjukdomserfarenheter.

Även D H Lawrence hade tuberkulos. Hans mest berömda roman »Lady Chatterleys älskare« betraktar Sandblom som typen för en lungsjukt skapelse. Han blev impotent av sjukdomen och fick fritt utlopp för sina sexuella fantasier.

Målaren Ivar Arosenius dog i hemofili, blödarsjuka. Hans bror förblödde vid fjorton års ålder efter en tandutdragning. Därför levde han själv hela tiden med vissheten att dödsfaran hängde över honom. Det både främjade och förändrade hans konstnärskap.

Paul Klee visade vid 40 års ålder tecken på den livshotande sjukdomen sklerodermi. Den innebär att huden och underliggande muskler skrumprar och det fanns ingen bot för den. Sjukdomen påverkade inte bara Klees sinnesstämning utan också hans bilder.

Sandblom nämner Herman Melville som exempel på dem som tömde ur sig allt och sedan tystnade. När han förbrukat sitt självupplevda material, hade han inget att tillägga och erkände att han »i det närmaste blivit helt införstådd med att förintas«.

Det sista kvartsseklet i Rossinis liv resulterade bara i några små stycken för hans egen nöje. Han kallade dem ålderdomssynder och skulle, försäkrade han, tagit livet av sig om han inte varit så feg. Hustrun fick några sånger av honom »som ett litet uttryck av tacksamhet för hennes kloka och kärleksfulla vård under min alltför långa, svåra sjukdom. Den medicinska fakulteten borde skämmas!»

Många stora andar blev alkoholister, andra har använt narkotika i hopp om att stimulera fantasin. För de flesta har det varit förödande. Tennessee Williams var i medelåldern en djupt originell dramatiker med stor skaparkraft men söp sönder sin begåvning. Det gällde även målaren Utrillo som under måttligt vindrickande i början av sin karriär gjorde utsökta bilder för att sedan förfalla:

»Det berättas att hans anhöriga läm-

nade honom ensam med en flaska vin och en ny duk för att sedan hämta en tom butelj och en full artist – men också en vacker målning. I och med att Utrillo blev alltmer beroende av alkoholen, avtog hans skaparkraft och hans känsla för grovades, som framgår av hans sena verk med deras lättköpta, grälla effekter och valhänta utförande.«

Neuroser och psykosomatiska åkommor har också speglats i många konstverk. Marcel Proust hade inte bara en neurotisk läggning. Han led sedan barnsdomen av allergisk astma. Under hela sitt liv fick han ständig medicinsk vård. Som den skarpe iakttagare Philip Sandblom är finner han hos Proust en förvånande kunskap om medicinska ting, avspeglade i hans metaforer: »Han släppte henne inte utan avvaktade, liksom en kirurg inväntar slutet på det krampanfall som avbrutit hans operation, innan han fortsätter.«

Prousts stora verk »På spaning efter den tid som flytt« skrevs under extremt svåra förhållanden. Hans astma blev värre med åren och för att uthärda måste han ta starka mediciner, men även opium, veronal och heroin. Hela sovrummet kläddes med kork för att han skulle befria sig från buller och störningar. Den aktiva delen av hans liv ägde rum nattetid.

Ibland förvandlas en neuros till tvångsföreställningar. Här tar Sandblom som exempel den svenske naturvetaren Samuel Ödman, en av Linnés älsklingslärjungar. Han var livrädd för att bli förkyld och stannade i sin säng från 43 års ålder fram till sin död 40 år senare. Men han låg inte på latsidan. Den här isolerade tillvaron bidrog inte bara till en omfattande litterär produktion och brevväxling. Han utövade ett stort inflytande på den internationella vetenskapliga världen.

Philip Sandblom själv hade lyckan att leva frisk fram till sista andetaget vid 97 års ålder. Han föll ihop när han var ute för att göra en del inköp inför resan till Lund.

Den unge läkaren Philip Sandblom träffade den amerikanska turisten Grace på Nationalmuseum i Stockholm. Blixtförälskad friade han till henne redan efter sju timmar. Efter kort betänketid sade hon ja. De fick leva 70 år tillsammans.

Det här bidrog till att de konstsamlade makarna skänkte åtta ovärderliga verk till Nationalmuseum 1970, från Delacroix till Picasso. De ville visa sin tacksamhet för ett långt liv med konst och kärlek.

TEXT: Jan Mårtenson
FOTO: Hans Pettersson